

Dá se život udržet?

Koncepce trvale udržitelného rozvoje má nepochybně úspěch: přitahuje a nikdo se jí neodvážá smát, protože by vypadal jako hlupák. Vyjadřuje zřejmě něco, co je pro nás krajně důležité, na čem nám všem záleží – a navíc to vyjadřuje šikovně, podařeně. Kdo by nestál o rozvoj, k tomu ještě “trvale udržitelný”?

Je to ovšem skutečný program? Není to jen prázdné heslo, slovní kýč, který se dobře poslouchá a nic neříká? Zkusme se na něj podívat zblízka a položit si pár otázek. Co to vlastně má být? Co znamená “trvalý” a co “udržitelný”? Co bychom chtěli rozvíjet a jak?

Hned na první pohled je zřejmé, že žádný rozvoj nemůže být v pravém slova smyslu “trvalý” – už prostě proto, že by se do našeho světa nevešel. Označení “trvalý” je tedy spíš jakási úlitba naší posedlosti po něčem, co nikdy nepřestane, možná i pohrobek “neomezeného pokroku” minulých staletí. V evropské tradici se sice vždycky hovořilo o věčnosti, zpravidla se tím ovšem nemyslelo nekonečné pokračování. Už řeční filozofové věděli, že jediný pohyb, který si lze představit jako nekončící, je pohyb po uzavřené dráze, v kruhu. Ale touha po něčem, co bez omezení trvá, se zdá být silnější, a to i v naší velmi racionální době. Astronomové odhadují, že Slunce má před sebou ještě pěkných pár miliard let, a jeho konec se tedy nikoho z nás ani zdaleka netýká; a přece při té představě každého trochu zamrazí: že by konec světa?

Ale nemusí ještě být tak zle. Slovo “trvalý” nemusí nutně označovat něco, co nikdy neskončí, ale prostě něco, co (dost dlouho) trvá; maminka chodila ke kadeřnici na “trvalou”, která jí vydržela i pár měsíců, a na záhonech pěstovala “trvalky”. Trvání může tedy znamenat všelicos a každá věc je zřejmě dosahuje jinak, jiným způsobem. Klasický příklad čísel a geometrických tvarů můžeme asi nechat stranou: dvojka i trojúhelník sice v jistém smyslu “jsou” stále a vždycky stejné, ale “trvale udržitelný trojúhelník” nedává dobrý smysl. O nějakém rozvoji nemůže být řeč.

Zato kámen, ten jistě trvá. Jak to dělá? Předně tak, že ke svému trvání nic dalšího nepotřebuje, dále že se ho nic nedotkne a že ho konečně nic nerozsbije. Trvá díky tomu, že je soběstačný, netečný a tvrdý. Jeho trvání ovšem není zrovna veselé: ať si je sebe tvrdší, do budoucna ho bude vždycky jen ubývat, bude erodovat, drolit se, rozpadat. Může odolávat různým zásahům i vlivům, vodě i mrazu,

ale entropii nakonec neodolá. Jako model “udržitelného rozvoje” tedy kámen také nepřipadá v úvahu.

Úplně jinak trvají živé organismy. Jdou na to totiž přesně opačně: trvají jen tak, že se udržují a obnovují. Tak obyčejný střevlík nebo ploštice se vylíhnou, rostou, chátrají a zajdou – jenže mezitím se stačí rozmnožit. Kde byli dva, může jich být za rok pár stovek. Každý z nich do roka zajde, ale střevlíci i ploštice už tu jsou hezkých pár milionů let a každým rokem jsou zase úplně noví, mladí a čerství jako tenkrát na začátku. Jako kdyby na ně žádná entropie neplatila.

Živé organismy “trvají” tak, že žijí ze svého okolí: bez vody a živin rychle zajdou. Aby si pravděpodobnost úspěchu vylepšily, potřebují být citlivé, vnímavé. Tak svlačec “hledá”, kolem čeho by se mohl obtočit, a živočich už má nejen smysly, ale může se navíc dokonce pohybovat. Nemusí na potravu čekat, ale může si pro ni doběhnout. Jeho individuální existence je sice závislá na všem možném, křehká a přísně omezená v čase, ale díky zázraku reprodukce může druh pokračovat a “trvat”. O houževnatosti tohoto podivného trvání se přesvědčí každý, komu se do podlahy dala houba nebo do šatníku dostali moli. Z téhle zkušenosti se pak dá také pochopit, proč si staří mysleli, že blechy se líhnou samy od sebe, jen z mastnoty a špíny: opravdu to tak vypadá.

Střevlíci i veverka tedy trvají jako druhy, ale jen proto, že žádný střevlík a žádná veverka netrvá. Vylíhne se, roste, dospěje a zajde. Týdenní veverče ani tříleté dítě si nikdy nemůže říct “tak teď dost, teď už budu jen trvat”. Musí růst – anebo zajít. Udržuje se jako oheň, který se také nedá uchovávat v lednici, ale musí se něčím “živit”. Každý živý organismus žije jen tak, že o svůj život nějak zápasí, že se živí, utíká před nebezpečím, odkládá chvíli, kdy zahyne. Ale ta chvíle stejně přijde, dříve nebo později, se železnou jistotou. Každý (individuální) život je tedy z povahy věci omezený, udržitelný jen po určitou dobu. Ale je to nějaká námitka nebo dokonce vada?

Veverku jistě nenapadne, že by se pachtila zbytečně, když nakonec stejně umře. To teprve člověk se dokáže na svůj život podívat vcelku a když nemá nic naléhavějšího na práci, může o něm začít přemýšlet. Může ze svého běžného, činného života v myšlenkách jaksí vyskočit, udělat krok stranou a podívat se na něj zvenčí, jako kdyby ani nebyl jeho. Teprve v tomhle pohledu ze strany či zvenčí si můžeme představovat svůj život celý najed-

nou a může nás napadnout i pošetilá myšlenka: proč se vůbec snažím, když nakonec stejně umřu? Jinak řečeno: má nějaký rozvoj vůbec smysl, kdyby nebyl "trvale udržitelný"? Má něco smysl, když to stejně skončí?

Tak si člověk může představit osudové dilema, na něž je každá odpověď špatná. Buďto by si mohl říct "aby to všechno mělo smysl, musí to být trvalé a udržitelné" – jenže ono není. A tak by mohl usoudit, že "co není trvale udržitelné, nemá stejně žádný smysl, raději toho nechme hned". Jenže to je ještě větší nesmysl. Ve skutečnosti život a živý druh trvá právě a jen proto, že žádný jednotlivý organismus netrvá, nýbrž vyroste a zajde. Jen díky tomu mohou jepice i sekvoje vzdorovat entropii, to jest obnovovat se v čerstvé, neopotrebované podobě.

Nemůžeme dobře vědět, jak tenhle základní zákon života snášejí zvířata, ale pro člověka to není snadné. Právě proto, že o sobě nejen ví, ale také přemýšlí a uvažuje, že se sám na sebe může podívat vcelku. Protože si pamatuje, celý život se učí a staví si svoji vlastní bytost či duši, protože žije hodně sám se sebou svým vnitřním životem, je pro něho tak těžké se s ním rozloučit. Protože má jednotlivé, osobní a individualizované vztahy, které jsou jeho vlastní a které nikomu nepředá, těžko se smíruje s tím, že život trvá jen tak, že se předává. A podobně jsou na tom jeho blízcí a přátelé, pro něž je důležitý on sám a nikdo ho nemůže nahradit.

Vraťme se ale k životu a zkusme se na něj podívat z ještě většího odstupů, z veliké dálky, kde tisíciletí nehrají žádnou roli. Tady se ukáže ještě další věc: život se nejenom předává a obnovuje, ale patrně také vyvíjí. Před desíti miliony let tu asi žádní lidé ještě nebyli a před dvěma sty miliony let nebyli žádní savci. Při předávání života se zřejmě cosi – aspoň tu a tam – nepatrně změnil a dokonce se zdá, že i tato změna k "udržitelnosti" života nějak patří: nové, mladší druhy často nahrazují ty starší, méně udržitelné.

Když se takhle před pár miliony let objevili na světě lidé, na první pohled se nic zvláštního nestalo. Vznikl prostě nový druh. Jenže člověk má jiné vědomí než ostatní živočichové, a tak se i vývoj jaksi přenesl do jiné oblasti. Člověk předně pomalu dospívá a potřebuje se dlouho učit, než se dokáže postavit na vlastní nohy. Proto si vytvořil jazyk, kterým může nejen komunikovat, ale také předávat své znalosti a zkušenosti dalším. Může vyjadřovat i svůj vnitřní život a dodat mu tak nové trvání. Vedle života si lidé předávají i svoji kulturu, která se ovšem může kumulovat a střídat. Co jsme se učili ve škole, na to nepřišli naši rodiče nebo učitelé, ale desítky a stovky generací před nimi. Každá z nich něco přidala a něco zase vynechala, zapomněla. A konečně zatřetí: na rozdíl od zvířat, která se svému prostředí musí přizpůsobit, člověk si začal přizpůsobovat prostředí, stavět a budovat umělý svět. Kdo žije ve městě – a to jsou dnes dvě třetiny všech lidí – žije ve světě, kde z původního

prostředí zbylo jen velice málo. I stromy v parku zasázeli lidé, ostatně stejně jako většinu našich lesů.

Jakmile se k předávanému životu přidala kultura, ukázalo se, jaká je to obrovská změna. Zatímco biologický vývoj se počítá na miliony let, kultura se může měnit z generace na generaci a možná ještě rychleji. A přece i kultura trvá podobně jako život, totiž předáváním čili tradicí: co se v některé generaci nepředá a zapomene, je pryč. Je to teprve pár tisíciletí, co lidé začali psát, a není to ani sto let, co se to naučili skoro všichni. Tím se objem předávaných čili "udržovaných" znalostí neobyčejně zvětšil: co nevím, najdu si v knížce.

Náš život je tedy daleko, daleko bohatší a složitější, ale závisí také na stále složitějších podmínkách. Závisíme nejen na Slunci, vodě a potravě, ale také na elektřině, dopravě a lécích. Za posledních padesát let se počet lidí na Zemi ztrojnásobil a průměrný lidský věk prodloužil o polovinu. I když velká část žije v bídě, všichni můžeme žít jen díky složité kultuře a organizaci, kde všichni závisíme na všech ostatních. Ještě před sto padesáti lety byla každá vesnice prakticky soběstačná. Dokonce i každý sedlák potřeboval jen ševce, kováře a mlynáře

a kupovat musel jen sůl; všechno ostatní si obstaral sám. Dnes není soběstačná žádná země na světě.

A tohle všechno kdysi začalo úplně nenápadně, když se život oddělil od neživého a začal se udržovat předáváním. Za nějaké tři miliardy let se od prokaryont dostal až k světové civilizaci a nikdo netuší, jak to bude dál. Není příliš pravděpodobné, že by se život, to jest civilizace, mohl udržet tak, že by si řekl "a dost". Jako nemůže dítě přestat růst, nedá se asi ani civilizace zakonzervovat a zůstat taková, jaká je dnes. "Udržet" se může jen tak, že bude pokračovat dál – i když nikdo pořádně neví jak.

Jedno ovšem můžeme vědět už dnes: že náš další "rozvoj" nemůže být tak nákladný a náročný, jako byl dosud. Naráží totiž na meze toho, co živé není a co se tedy nerozmnožuje, nýbrž, naopak, vyčerpává a ubývá: suroviny, energie, vzduch a voda. Tohle "věno", které jsme na Zemi dostali, se jednou docela určitě vyčerpá. Může to být dřív nebo později, ale to asi není to hlavní. Nakonec to jistě skončí jako všechno na světě, přinejmenším v této podobě. Znamená to, že to bylo k ničemu?

Na tuhle otázku žádná věda odpovědět nemůže. Když si ji lidé začali klást, odpovídala na ni náboženská

víra. Pak se lidem nějaký čas zdálo, že se bez ní mohou obejít a spokojili se představou trvalého pokroku, později růstu HDP. Dnes se zdá, že to nestačí, a tak začínáme zase hledat. Kdo si trvání představuje jako trvání kamene, mohl si už dávno spočítat, jak to dopadne. V kosmologii se tomu říká "tepelná smrt Vesmíru". Kdo si trvání představuje jako neustálé předávání téhož, bude mít možná sklon je prodloužit. Brzdit, šetřit, zpomalit. To by jistě byla moudrá a opatrná strategie, kdyby se jí podařilo uskutečnit. Je ale otázka, zda to, co by udržela, je skutečně ještě život. Protože k životu – jak jsme viděli – neodlučně patří růst a "rozvoj". To neznamená růst výroby a spotřeby, který určitě udržitelný není, ale stupňování a hledání nových cest, nových možností. Zdá se mi, že pro toho, kdo se do něho opravdu pustí, není tak důležité, jak mnoho času na to máme. To ostatně dnes ani nikdo vědět nemůže.

Jan Sokol

Prof. PhDr. Jan Sokol, Fakulta humanitních studií University Karlovy, U Kříže 8/661, 158 00 Praha 5 – Jinonice
E-mail: sokol@fhs.cuni.cz

